

Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης

Τόμ. 28, Αρ. 1 (2006)



Το επιστημονικό έργο του Στέλιου Αλεξανδρόπουλου

Δημήτρης Σωτηρόπουλος

doi: [10.12681/hpsa.14665](https://doi.org/10.12681/hpsa.14665)

Copyright © 2017, Δημήτρης Σωτηρόπουλος



Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Σωτηρόπουλος Δ. (2017). Το επιστημονικό έργο του Στέλιου Αλεξανδρόπουλου. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 28(1), 129–138. <https://doi.org/10.12681/hpsa.14665>

ΤΟ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΤΕΛΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ

*Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος**

Ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος γεννήθηκε το 1953 και σπούδασε νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών και πολιτική επιστήμη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο. Συνέδεσε την ακαδημαϊκή σταδιοδρομία του με το Πανεπιστήμιο Κρήτης, στο οποίο ήταν Αναπληρωτής Καθηγητής. Στην Κρήτη διδάξε πρώτα στο Τμήμα Κοινωνιολογίας και μετά στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης, στην ίδρυση και μεταγενέστερη διαμόρφωση του οποίου θέλησε να συμβάλει. Απεβίωσε μέσα στο πανεπιστήμιο, στο γραφείο του στο Ρέθυμνο, την Τετάρτη 3 Μαΐου 2006.

Ο Αλεξανδρόπουλος είχε με τις επιστημονικές έννοιες και υποθέσεις εργασίας τη σχέση που έχει ένα παιδί με τα παιχνίδια του: ήξερε πώς να χαίρεται με τα ίδια τα αντικείμενα, να τα συνδυάζει με απρόβλεπτους τρόπους, να ανακαλύπτει χρήσεις τους που δεν ήσαν προφανείς. Ανέσυρε ξεχασμένους σήμερα κλασικούς της κοινωνικής θεωρίας, όπως τον Αλθούσιο και τον φον Στάιν. Μελέτησε τις συγγένειες φαινομενικά αντιδιαμετρικών προσεγγίσεων, όπως του κλασικού μαρξισμού και του δομολεειτουργισμού. Και ανίχνευσε τις ρίζες νεότερων μελετητών της μαζικής κοινωνίας, όπως του Κόρνχαουζερ και της Άρεντ, στο έργο κλασικών, όπως του ντε Τοκβίλ και του Μοντεσκιέ. Γνώριζε επίσης σύγχρονες μαρξιστικές θεωρητικές προσεγγίσεις (π.χ., Melucci, Habermas, Jean Cohen) τις οποίες χρησιμοποίησε σε όλα τα πεδία των μελετών του: Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, μαρξισμός, συλλογική δρά-

* Ο Δημήτρης Α. Σωτηρόπουλος είναι Επίκουρος Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Δημόσιας Διοίκησης του Πανεπιστημίου Αθηνών. Το παρόν κείμενο, το οποίο αποτελεί επεξεργασμένη μορφή ομιλίας στην εκδήλωση στη μνήμη του Στέλιου Αλεξανδρόπουλου (αίθουσα της ΕΣΗΕΑ, Αθήνα, 30 Μαΐου 2006). Ελάχιστα αποσπάσματα του κειμένου έχουν δημοσιευθεί στο *Βήμα της Κυριακής*, σε σχετική νεκρολογία (25 Μαΐου 2006).

ση και αντιπροσώπευση συμφερόντων, έννοια και πολιτική του χρόνου εργασίας, κοινωνικά κινήματα.

Στη συνέχεια αυτού του κειμένου θα παρουσιάσουμε με κριτικό τρόπο μια σύνοψη του έργου του Αλεξανδρόπουλου σε τρία πεδία έρευνας, Πρώτον, στο πεδίο των ομάδων συμφερόντων στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης –έργο το οποίο παραμένει αδημοσίευτο γι' αυτό και το συγκεκριμένο πεδίο έρευνας παρουσιάζεται σε σχετικά μεγαλύτερη έκταση– και, ακολούθως, στα άλλα δύο που είναι: η μελέτη του χρόνου και της εργασίας με αναφορά στο έργο του Μαρξ και η μελέτη των κοινωνικών κινήματων.

1. ΟΜΑΔΕΣ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΩΝ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΔΡΑΣΗ

Ο Αλεξανδρόπουλος εκπόνησε τη διδακτορική διατριβή του υπό την επίβλεψη του Ηλία Κατσούλη στο Πάντειο Πανεπιστήμιο («Συλλογική δράση και αντιπροσώπευση συμφερόντων πριν και μετά τη Μεταπολίτευση», 1990). Η διατριβή του εστίαζε στη συλλογική δράση και την οργάνωση των ομάδων συμφερόντων στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, ουσιαστικά όμως ήταν μια πλήρης πρόταση ανάλυσης του ελληνικού πολιτικού και κοινωνικού συστήματος μετά το 1974. Το θεωρητικό πλαίσιο ήταν νεομαρξιστικό και ταυτόχρονα κριτικό απέναντι σε όψεις του μαρξισμού. Ο Αλεξανδρόπουλος υποστήριξε στη διατριβή του ότι ο μαρξισμός δεν έχει διατυπώσει μια θεωρία της πολιτικής ίδιας ποιότητας με τη μαρξιστική θεωρία της οικονομίας και ότι είναι αναγκαίος ο θεωρητικός επαναπροσδιορισμός σχέσεων πολιτικής και οικονομίας, καθώς το πολιτικό σύστημα δεν είναι απλή αντανάκλαση του οικονομικού συστήματος, αλλά χώρος πρωτογενούς διαμόρφωσης συμφερόντων και ομάδων.

Για να επιχειρήσει έναν τέτοιο επαναπροσδιορισμό, άντλησε ιδέες από θεωρητικές επεξεργασίες αμερικανών νεομαρξιστών (Gordon, Bowles, Weiskopf). Σύμφωνα με αυτούς, κεντρική έννοια με την οποία μπορούμε να αναλύσουμε τις καπιταλιστικές κοινωνίες είναι η «κοινωνική δομή καπιταλιστικής συσσώρευσης». Διαφορετική από τη μία ιστορική περίοδο στην άλλη, η εν λόγω δομή συνίσταται σε οικονομικές δομές, όπως οι ιδιωτικές εταιρείες και το χρηματοπιστωτικό σύστημα, στο μέγεθος και στον τρόπο του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία, καθώς και στον χαρακτήρα της ταξικής σύγκρουσης. Εκκινώντας από αυτή τη θεωρητική αφετηρία, ο Αλεξανδρόπουλος πιστεύει ότι τα συμφέροντα των ομάδων ή των τάξεων δεν είναι

υποκειμενικά ή προ-πολιτικά. Τα συμφέροντα διαμορφώνονται σε αλληλεπίδραση μεταξύ τους, χάρη στους πολιτικούς αγώνες μέσα στην εκάστοτε κοινωνική δομή συσσώρευσης. Αυτό το σχήμα επιτρέπει να ερμηνεύσουμε γιατί σε μια δεδομένη κοινωνία και ιστορική περίοδο η εργατική τάξη είναι ρεφορμιστική και σε άλλη επαναστατική, καθώς και γιατί σε ορισμένες κοινωνίες έχουμε συντεχνιακή οργάνωση των συμφερόντων και σε άλλες όχι. Έτσι, κατά τον Αλεξανδρόπουλο, τα συμφέροντα μεταβάλλονται ανάλογα με την ιστορική εξέλιξη της κοινωνικής δομής συσσώρευσης.

Το θεωρητικό αυτό σχήμα έχει το πλεονέκτημα ότι αποφεύγει τον οικονομισμό της παραδοσιακής μαρξιστικής προσέγγισης. Ωστόσο, δεν αποφεύγει ένα πρόβλημα από το οποίο πάσχουν και άλλες νεομαρξιστικές προσεγγίσεις, όπως, π.χ., του Πουλαντζά. Τέτοιες προσεγγίσεις, προκειμένου να μιλήσουν για το πολιτικό σύστημα, καταφεύγουν στην πολιτική συγκυρία, στις τρέχουσες πολιτικές εξελίξεις. Δεν λύνουν, δηλαδή, το πρόβλημα που είχε επισημάνει ο Αλεξανδρόπουλος, την αδυναμία διατύπωσης σταθερών υποθέσεων εργασίας για τις πολιτικές σχέσεις, αντίστοιχων με τις υποθέσεις για τις οικονομικές σχέσεις. Είναι δε ενδεικτικό ότι ούτε ο ίδιος επέμεινε στο σχήμα της «κοινωνικής δομής καπιταλιστικής συσσώρευσης» στο μεταγενέστερο έργο του ούτε χρησιμοποίησε αυτό αποκλειστικά το σχήμα στην ανάλυσή του για τη συνάρθρωση συμφερόντων στη σύγχρονη Ελλάδα. Αντιθέτως, προτίμησε ένα άλλο δοκιμασμένο νεομαρξιστικό σχήμα το οποίο συναντάμε στους O'Connor και Habermas: σχηματικά, η θεμελιώδης αντίφαση που διατρέχει το κράτος στον σύγχρονο καπιταλισμό είναι η αντίφαση ανάμεσα στην ανάγκη συσσώρευσης κεφαλαίου και στην ανάγκη νομιμοποίησης του κράτους. Αυτές οι δύο λειτουργίες, συσσώρευση και νομιμοποίηση, είναι τυπικές λειτουργίες του σύγχρονου καπιταλισμού και χαρακτήρισαν και τον ελληνικό καπιταλισμό, με διαφορετικές δοσολογίες, πριν και μετά τη Μεταπολίτευση.

Η σύγκριση της Ελλάδας πριν από το 1967 και μετά το 1974 είναι από τα πιο ενδιαφέροντα σημεία της διατριβής του Αλεξανδρόπουλου. Πριν από τη δικτατορία των συνταγματαρχών επικρατούσε στη χώρα μια αυταρχική μορφή αστικού κοινοβουλευτισμού, ενώ μετά το 1974 εγκαθιδρύθηκε πλουραλιστική κοιμματική δημοκρατία με αποδοχή του ρόλου των ανταγωνιστικών προς την κυρίαρχη τάξη πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων. Σε αντίθεση με την προδικτατορική περίοδο, μετά το 1974 το πλαίσιο των κανόνων του πολιτικού παιχνιδιού διατηρήθηκε συγκριτικά σταθερό. Δηλαδή, όπως υποστηρίζει ο Αλεξανδρόπουλος, συνολικά κατά τη μεταπολεμική περίοδο, χάρη

στην εκβιομηχάνιση, στην έξοδο από την ύπαιθρο και στον «εκμοντερνισμό» των κοινωνικών σχέσεων, διαμορφώθηκαν νέα «δομικά όρια» του ελληνικού καπιταλισμού τα οποία, περί τα μέσα της δεκαετίας του 1970, επέτρεψαν το ακίνδυνο για το οικονομικό καθεστώς πέρασμα στον κοινοβουλευτισμό.

Σε ό,τι αφορά την ταξική στρωμάτωση και τον ρόλο του κράτους, η Ελλάδα πριν και μετά το 1974 παρουσίαζε αρκετά διαφορετική εικόνα. Πριν από τη δικτατορία, αλλά και στη διάρκειά της, είχε σχηματισθεί μια συμμαχία αγροτικών και παραδοσιακών μικροαστικών στρωμάτων με την αστική τάξη. Μετά τη Μεταπολίτευση, τα στρώματα αυτά αποχωρίζονται την αστική τάξη και δεν την ακολουθούν στο εκσυγχρονιστικό της εγχείρημα το οποίο υιοθετείται και από νέα μεσαία στρώματα μισθωτών της οικονομίας και της διανόησης. Ως προς τον ρόλο του κράτους, πριν από τη Μεταπολίτευση παρατηρούμε μια «υπερπολιτική», όπως γράφει ο Αλεξανδρόπουλος, δηλαδή άμεση χρήση του κράτους από την κεφαλαιοκρατική τάξη. Οι δεσμοί της με τον κρατικό μηχανισμό είναι πολύ στενοί και προφανείς. Μετά τη Μεταπολίτευση, οι καπιταλιστές παραιτούνται από τον άμεσο πολιτικό έλεγχο του κράτους.

Ένα από τα κύρια επιχειρήματα της διατριβής του Αλεξανδρόπουλου είναι ότι μετά τη Μεταπολίτευση το ελληνικό κράτος μετατοπίζεται στο φάσμα «συσσώρευση-νομιμοποίηση», που αναφέραμε παραπάνω. Πριν από τη Μεταπολίτευση, οι προτεραιότητες του κράτους έκλιναν προς την καπιταλιστική συσσώρευση, ενώ μετά το 1974 υπήρξε μια εξισορρόπηση υπέρ της νομιμοποίησης. «Το προηγούμενο συντηρητικό, αυταρχικό καθεστώς είχε “λυγίσει υπερβολικά το κλαδί” προς τη μία κατεύθυνση, με αποτέλεσμα να συσσωρευθούν τεράστια προβλήματα νομιμοποίησης στα οποία το μεταπολιτευτικό καθεστώς και τα κόμματα που ανέλαβαν τη διακυβέρνηση έδωσαν, όπως ήταν φυσικό, απόλυτη σχεδόν προτεραιότητα» (σελ. 86). Βλέπουμε λοιπόν να εκτυλίσσεται μια προσπάθεια εκσυγχρονισμού της κεφαλαιοκρατικής συσσώρευσης ήδη επί κυβέρνησης ΝΔ της πρώτης μεταπολιτευτικής περιόδου.

Στο πλαίσιο αυτό, μετά τη Μεταπολίτευση, αναδύονται δύο τρόποι άρθρωσης και αντιπροσώπευσης συμφερόντων:

1. Ο συντεχνιασμός. Πρόκειται για εξέλιξη του ιδιόρρυθμου ελληνικού κρατικού κορπορατισμού και χαρακτηρίζεται από κατακερματισμό και εσωτερική αντιφατικότητα συμφερόντων. Οι συνέπειες είναι η διαμόρφωση και η προβολή, εκ μέρους διαφόρων κοινωνικών ομάδων, διεκδικήσεων επιμεριστικού χαρακτήρα, χωρίς να λαμβάνονται υπόψη οι συνολικές απαιτήσεις μιας εθνικής στρατηγικής ανάπτυξης.

2. Ο λαϊκισμός. Πρόκειται για έναν τρόπο άρθρωσης συμφερόντων που στοιχειοθετείται από τέσσερα στοιχεία ή «κριτήρια», όπως τα ονομάζει ο Αλεξανδρόπουλος. Αυτά είναι (α) το κοινωνικό κριτήριο: εκδηλώνεται αντίσταση εκ μέρους εργατικών, αγροτικών και μικροαστικών στρωμάτων εναντίον εκουγχρονιστικών πλευρών ανάπτυξης του κεφαλαίου· (β) το ιδεολογικό κριτήριο: αναδύεται ένας διχοτομικός πολιτικός λόγος, στρεφόμενος κατά του συγκροτήματος εξουσίας· (γ) το πολιτικό-οργανωτικό κριτήριο: ασκείται μια αδιαμεσολάβητη χαρισματική εξουσία· και (δ) παρατηρείται μια ανακατάταξη των σχέσεων της πολιτικής κυριαρχίας, χωρίς να αλλάζει η οικονομική κυριαρχία.

Ανεξάρτητα από το αν συμφωνεί κανείς με το θεωρητικό πλαίσιο ή με τη συγκεκριμένη ανάλυση της Ελλάδας της Μεταπολίτευσης, είναι σημαντικό ότι ο Αλεξανδρόπουλος ήταν μεταξύ των πρώτων που ασχολήθηκαν θεωρητικά με τους τρόπους που εκδηλώθηκε ο εκουγχρονισμός στη χώρα τη συγκεκριμένη περίοδο. Για αυτόν τον λόγο, μεταξύ άλλων, είναι κρίμα που η διατριβή του παραμένει αδημοσίευτη.

2. Ο ΜΑΡΞ ΚΑΙ Η ΜΕΛΕΤΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ ΚΑΙ ΤΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Η κριτική μαρξιστική οπτική του Αλεξανδρόπουλου και ειδικά η έμφαση στη διαμορφωτική λειτουργία των ταξικών συγκρούσεων ήταν φανερές στην επιστημονική αρθρογραφία του, δηλαδή τόσο στα άρθρα που δημοσίευσε σε περιοδικά (π.χ. στα *Αξιολογικά*, τχ. 9, 1996) όσο και στα κείμενα που δημοσίευσε σε συλλογικούς τόμους (π.χ., το κείμενό του για τον χρόνο στον Μαρξ, στον συλλογικό τόμο Ν. Θεοτοκάς, Δ. Μυλωνάκης και Γ. Σταθάκης, επιμ., *Αναδρομή στον Μαρξ*, Δελφίνι, Αθήνα 1996). Για τον Αλεξανδρόπουλο, που σε αυτό το σημείο ακολουθεί τον Μαρξ, στον καπιταλισμό ο χρόνος εργασίας, εκτός από την οικονομική-παραγωγική σημασία, έχει ευρύτατη κοινωνική διάσταση. Επηρεάζει τομείς της ζωής πέραν της εργασίας και, στον βαθμό που συνδέεται με τη απασχόληση και την ανεργία, αποτελεί αντικείμενο της οικονομικής και της κοινωνικής πολιτικής.

Σήμερα, ενώ έχει μειωθεί ο ημερήσιος χρόνος εργασίας, έχει αυξηθεί ο συνολικός χρόνος εργασίας στη ζωή ενός ανθρώπου. Με βάση τις προβλέψεις του νόμου και στον βαθμό που αυτές τηρούνται, εργαζόμαστε λιγότερο καθημερινά από ό,τι συνέβαινε στο παρελθόν (π.χ. στον 19ο αιώνα). Συνολικά όμως εργαζόμαστε πολλά περισσότερα χρόνια. Η παράταση του χρόνου

ζωής στη διάρκεια του οποίου κάποιος εξακολουθεί να ανήκει στο εργατικό δυναμικό έχει σύνθετες κοινωνικές επιπτώσεις.

Επιπλέον, οι σχέσεις ανάμεσα στη μεταβλητή του εργάσιμου χρόνου και στις μακροοικονομικές μεταβλητές δεν είναι απλές. Για παράδειγμα, λέγεται ότι η μείωση του εργάσιμου χρόνου θα βοηθούσε στην καταπολέμηση της ανεργίας, εφόσον οι επιχειρήσεις –έχοντας ανάγκη από εργατικά χέρια– θα έκαναν προσλήψεις για να καλύψουν την επιπλέον ζήτηση των προϊόντων τους. Συνοψίζοντας τη σχετική βιβλιογραφία, ο Αλεξανδρόπουλος υποστηρίζει ότι η μείωση του εργάσιμου χρόνου οδηγεί σε αύξηση της ζήτησης για εργασία επηρεάζοντας θετικά το μέγεθος της απασχόλησης και μειώνοντας την ανεργία, όταν η παραγωγικότητα αυξάνεται γρηγορότερα από την οικονομική μεγέθυνση. Ειδικά μάλιστα στην Ελλάδα, η τυχόν αύξηση της ζήτησης για εργασία δεν μεταφράζεται σε αύξηση της απασχόλησης αλλά σε αύξηση του πραγματικού εργάσιμου χρόνου.

Περνώντας από την αποτύπωση της κατάστασης στη διατύπωση στόχων βελτίωσης της ζωής των εργαζομένων, ο Αλεξανδρόπουλος μας θυμίζει ότι στόχος είναι η κοινωνικά δίκαιη ανακατανομή του διαθέσιμου όγκου εργασίας. Διατυπώνει δε την ανάγκη θέσπισης ενός νέου ατομικού δικαιώματος το οποίο είναι το δικαίωμα του στοιχειώδους ελέγχου του ατόμου πάνω στον χρόνο της ζωής του. Σε ό,τι αφορά τις τρέχουσες συζητήσεις για τον χρόνο εργασίας, ο Αλεξανδρόπουλος δεν τάσσεται υπέρ της ελαστικοποίησης των εργασιακών σχέσεων. Είναι υπέρ νέων ειδικών δικαιωμάτων των εργαζομένων στη μερική απασχόληση και στην υπερωριακή εργασία. Είναι επιθυμητή η συμφιλίωση των διαφορετικών τρόπων χρήσης του χρόνου από τους εργαζόμενους, οι οποίοι άλλοτε, όταν εργάζονται δηλαδή, λειτουργούν ως παραγωγικοί χρόνου και άλλοτε, όταν δεν εργάζονται, είναι καταναλωτές χρόνου. Σήμερα δεν υπάρχει τέτοια συμφιλίωση, αλλά εξαναγκασμός. Ο τρόπος οργάνωσης του χρόνου, ακόμη και με τη ρύθμιση της ελαστικοποίησης, παραμένει καταναγκαστικός, επιβάλλεται έξωθεν. Το ζήτημα είναι να γίνει εθελοντικός, με την έννοια της ατομικής επιλογής πάνω στον χρόνο εργασίας. Ένα παράδειγμα που ο Αλεξανδρόπουλος αντλεί από τη διεθνή βιβλιογραφία είναι η «τράπεζα χρόνου», ένας νέος θεσμός στον οποίο ο εργαζόμενος θα μπορούσε, προσθέτοντας ώρες εργασίας, να «αποταμιεύει χρόνο», ώστε να μπορεί να μην εργάζεται μιαν άλλη περίοδο της ζωής του. Με δυο λόγια, αντλώντας από τη χειραφετική παράδοση του μαρξισμού, ο Αλεξανδρόπουλος συλλαμβάνει τη χρήση του χρόνου ως αίτημα ατομικής αυτοπραγμάτωσης και αυτοπροσδιορισμού.

3. ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ

Τα τελευταία χρόνια της ζωής του ο Αλεξανδρόπουλος διοχέτευσε το σύνολο των προσπαθειών του στη μελέτη της συλλογικής δράσης και των κοινωνικών κινήματων. Αυτό είναι και το θέμα ενός διαφωτιστικού άρθρου του (*Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 86, 1995, σελ. 83-113) και βέβαια του καλύτερου έργου του που ήταν η μονογραφία *Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα* (α' τόμος, Κριτική, Αθήνα 2001). Στον τόμο αυτό, ο Αλεξανδρόπουλος φθάνει τη διανοητική ιστορία της κοινωνιολογικής σκέψης για τα κινήματα μέχρι την πρώτη μεταπολεμική περίοδο· ασχολείται δηλαδή με τους κλασικούς (Μαρξ, Τοκβίλ, Ντυρκέμ, αμερικανοί κοινωνιολόγοι της συμβολικής αλληλλόδρασης κ.ά.).

Δεν πρόλαβε να γράψει τον δεύτερο τόμο του ίδιου έργου. Υποθέτουμε ότι είχε και ένα εσωτερικό δισταγμό να το κάνει γιατί, ήδη στον πρώτο τόμο, δεν κρύβει ότι οι κλασικοί υπερερούσαν των συγχρόνων αναλυτών ως προς ένα χαρακτηριστικό: αντίθετα με τους δεύτερους, οι πρώτοι ενέτασσαν τη συλλογική δράση στο γενικότερο πλαίσιο της μακρο-κοινωνιολογικής ανάλυσης. Ερευνούσαν δηλαδή πώς η συλλογική δράση συμβάλλει στην απάντηση ενός βασικού ερωτήματος που κάθε κοινωνία θέτει στον εαυτό της: του πώς είναι δυνατή η συγκρότηση μιας κοινωνίας από τόσα πολλά, διαφορετικά μεταξύ τους, άτομα με ασύμβατες αντιλήψεις και συμφέροντα (η συγκρότηση του κοινωνικού). Τούτο δεν σημαίνει ότι ο Αλεξανδρόπουλος ήταν άκριτος θαυμαστής των κλασικών, γιατί πολλοί από αυτούς έβλεπαν αρνητικά οποιαδήποτε συλλογική δράση ήταν εξωθεσμική, λάμβανε δηλαδή χώρα εκτός των κοινωνικά αποδεκτών πλαισίων και θεσπισμένων ρυθμίσεων και επίσης γιατί, με εξαίρεση τον Μαρξ, οι κλασικοί δεν απέδιδαν στην ταξική διάσταση της κοινωνίας τη σημασία που της ανήκει.

Τόσο στο άρθρο του στην *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, που προαναφέραμε, όσο και στο άρθρο του για την ορθολογική επιλογή και τη συλλογική δράση, που δημοσιεύτηκε σε αυτό εδώ το περιοδικό πριν από δέκα χρόνια (*Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 7, Μάρτιος 1996, σ. 82-123), ο Αλεξανδρόπουλος καταπιάνεται με μεγάλα θεωρητικά ζητήματα του καιρού μας. Πρόκειται για άρθρα πολύ χρήσιμα και για εκπαιδευτικούς σκοπούς. Και στο ένα και στο άλλο ο συγγραφέας πρώτα παρουσιάζει σύγχρονες, δημοφιλείς θεωρητικές προσεγγίσεις και μετά ασκεί τη δική του κριτική. Για παράδειγμα, στο πρώτο από τα δύο, υποστηρίζει ότι οι νέες θεωρίες κοινωνικών κινήματων, όπως η θεωρία της κινητοποίησης πόρων, έ-

χουν μερική μόνο χρησιμότητα γιατί, ενώ απορρίπτουν την αρνητική προς τα κινήματα στάση των κλασικών της κοινωνιολογίας, εν τούτοις δεν ξεφεύγουν από τον νεο-ωφελισμό. Οι νέες θεωρίες είναι εστιασμένες στον ορθολογισμό των δρώντων. Γι' αυτό υπόκεινται στην κριτική του Olson ο οποίος έχει ισχυρά επιχειρήματα όταν ισχυρίζεται ότι είναι ορθολογικό να μην στρατεύεται κανείς σε ένα σωματείο ή ένα κίνημα.

Στο δεύτερο από τα συγκεκριμένα άρθρα του, ο Αλεξανδρόπουλος ασκεί κριτική όχι μόνον στον Olson, αλλά γενικότερα στην προσέγγιση της ορθολογικής επιλογής στη συλλογική δράση. Τη θεωρεί πολύ περιορισμένη. Η ερμηνεία της κοινωνικής πραγματικότητας με βάση το ατομικό ορθολογικό πράττειν είναι μια κατασκευή που δεν μπορεί να ερμηνεύσει δομικούς παράγοντες συλλογικής δράσης ούτε περιπτώσεις δραστηκής μεταβολής του παιχιδιού από τους ίδιους τους μετέχοντες παίκτες. Είναι δε και ηθικά απαράδεκτη, γιατί απαξιώνει συλλογικές διαδικασίες διαλόγου και από κοινού διαμόρφωσης της κοινωνικής συμβίωσης.

Εν τέλει, γιατί ο κόσμος εξακολουθεί να εγγράφεται σε συλλόγους ή σωματεία; Κατά τον Αλεξανδρόπουλο, οι νέες θεωρίες των κοινωνικών κινήματων, στηριζόμενες στη στρατηγική-εργαλειακή δράση των δρώντων, δεν απαντούν στο ερώτημα της προέλευσης, δηλαδή του σχηματισμού, των ομάδων συμφερόντων και της αλληλεγγύης των μελών τους. Τα κοινωνικά κινήματα ερμηνεύονται καλύτερα μέσα σε ένα αναλυτικό πλαίσιο αποτελούμενο από επικοινωνιακές έννοιες. Για τον Αλεξανδρόπουλο, αυτό που κυρίως επιτελούν οι ομάδες και τα κινήματα είναι ότι κατατείνουν στον σχηματισμό ταυτοτήτων. Αυτό γίνεται με την κοινωνική διαμφισβήτηση και επανερμηνεία κανόνων, τη δημιουργία καινούργιων νοημάτων και την επαναοριοθέτηση των περιοχών δημόσιας και ιδιωτικής δράσης.

4. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Το επιστημονικό έργο του Αλεξανδρόπουλου, χωρίς να είναι θεματολογικά ευρύ και μεγάλο σε όγκο, ξεχώριζε για τρία πράγματα: θεωρητική τόλμη, δημιουργικό αντιδογματισμό και μια τοιχογραφική διάθεση όμοια με εκείνη των ζωγράφων που προτιμούν ζωγραφίζουν σε μεγάλες επιφάνειες. Η θεωρητική τόλμη του συνίστατο στο ότι δεν απέφευγε κανένα από τα μεγάλα ερωτήματα του πεδίου έρευνας που τον απασχολούσε, περιλαμβανόμενων όχι μόνο των αναλυτικών όψεων, αλλά και των κανονιστικών διαστάσεων κάθε

ερωτήματος. Ο δημιουργικός αντιδογματισμός του ήταν φανερός στο ότι, αν και μαρξιστής, δεν δεχόταν αξιωματικά την παραδεδεγμένη γνώση ούτε του κλασικού μαρξισμού ούτε του νεομαρξισμού. Επιδίωκε να εμπλουτίσει διάφορες εκδοχές του μαρξισμού με έναν εκλεκτικισμό τροφοδοτούμενο από σύγχρονες ευρωπαϊκές και αγγλοσαξονικές κοινωνιολογικές θεωρίες. Τέλος, η τοιχογραφική διάθεσή του εκδηλώνονταν με το σφαιρικό, κριτικό και αναστοχαστικό χαρακτήρα των κειμένων του. Για να το πούμε μεταφορικά, ο Αλεξανδρόπουλος παρουσίαζε συνθέσεις, με πλατιές και μικρές πινελιές σε πίνακες μεγάλου εμβαδού. Συνέδεε θεωρητικές προτάσεις με εμπειρική τεκμηρίωση και εξέτεινε τα επιχειρήματα, τα δικά του και των άλλων, στις ακρότατες συνέπειές τους, προτού δεχθεί ή απορρίψει οριστικά κάποια άποψη.

Κλείνοντας, θα λέγαμε ότι ο Αλεξανδρόπουλος γνώριζε πολύ καλά τις θεωρίες όχι μόνο των προσφιλών του στοχαστών αλλά και εκείνων με τους οποίους διαφωνούσε. Ιδίως στα τρέχοντα ζητήματα, δεν παρουσίαζε απλώς και μόνο έναν θεωρητικό στοχασμό, αλλά τον έλεγχε με εμπειρικά στοιχεία. Επεξεργαζόταν τις κανονιστικές και ηθικές συνέπειες των ερευνητικών συμπερασμάτων του. Πάνω απ' όλα, συνέδεε στενά την επιστημονική κριτική με την πολιτική δράση στον εκάστοτε χώρο του, όπως άλλωστε το έδειξε και με τον αγώνα που διεξήγαγε στο Πανεπιστήμιο Κρήτης μέχρι τον θάνατό του.

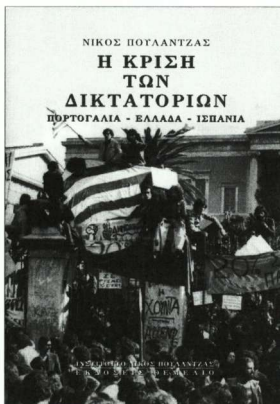
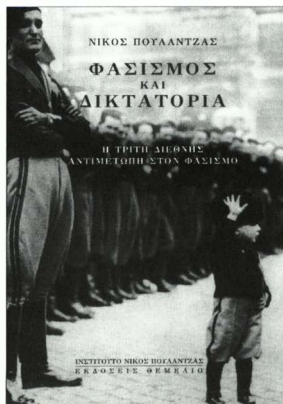
ΕΠΙΛΕΓΜΕΝΗ ΕΡΓΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΣΤΕΛΙΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΠΟΥΛΟΥ

- «Συλλογική δράση και αντιπροσώπευση συμφερόντων πριν και μετά τη Μεταπολίτευση», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1990.
- «Αναζητώντας στρατηγική ή ταυτότητα; Ζητήματα θεωρίας των κοινωνικών κινήματων», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τχ. 86, 1995, σ. 83-113.
- «Η μείωση του χρόνου εργασίας» (μαζί με τους Ηλ. Ιωακείμoglou και Β. Τακούδη), έκδοση ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα 1996.
- «Χρόνος και θεωρητικές κατηγορίες στη μαρξική διαλεκτική», *Αξιολογικά*, τχ. 9, Ιούνιος 1996, σ. 73-103.
- «Χρόνος, ανάγκες και συνεργασία στον Μαρξ: η μαρξική συμβολή στη νεωτερικότητα» στο Νίκος Θεοτοκάς, Δημήτρης Μυλωνάκης και Γιώργος Σταθάκης (επιμ.), *Αναδρομή στον Μαρξ*, Δελφίνι, Αθήνα 1996, σ. 109-134.
- «Η οικονομική λογική της συλλογικής δράσης: μετα-ηθικά επιχειρήματα σε έναν μη ηθικό κόσμο», *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, τχ. 7, Μάρτιος 1996, σ. 82-123.

«Η πολιτική του εργάσιμου χρόνου στις ευρωπαϊκές χώρες» στο Θεόδωρος Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Η μεταρρύθμιση του κοινωνικού κράτους*, τόμ. Α', Κριτική, Αθήνα 1999, σ. 311-363.

Θεωρίες για τη συλλογική δράση και τα κοινωνικά κινήματα, τόμ. Α' (κλασικές θεωρίες), Κριτική, Αθήνα 2001.

Κυκλοφορούν



ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΜΕΛΙΟ - ΛΕΣΧΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ

Σόλωνος 84, τηλ. 210 36 08 180, 210 36 02 646, FAX 210 36 12 092
<http://www.themelio-ekdoseis.gr> e-mail: info@themelio-ekdoseis.gr